ZAINA FOUNDATION

APC ASSOCIATION FOR PROGRESSIVE COMMUNICATIONS

KIJITABU CHA UELEWA WA SHERIA ZA UCHAGUZI MKUU WA 2025 **(LUGHA RAHISI)**

Sheria ya Uchaguzi wa Rais, Wabunge na Madiwani ya mwaka Na.1 Mwaka 2024; Sheria ya Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi Na. 2 ya Mwaka 2024, na Marekebisho ya Sheria za Vyama vya Siasa ya mwaka 2024 na Kanuni za Uchaguzi wa Rais, Wabunge na Madiwani za Mwaka 2025 (Tangazo la Serikali Na. 86 la Tarehe 14/2/2025)

Septemba, 2025

UTANGULIZI

Mwaka 2024, Tanzania imefanya mabadiliko makubwa ya sheria za uchaguzi. Sheria mpya zimeanzisha Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi na zimebadilisha taratibu za Uchaguzi wa Rais, Wabunge na Madiwani.

Kijitabu hiki kinaeleza kwa lugha rahisi hatua zote za mchakato wa uchaguzi na mabadiliko mapya yaliyopo, ili wananchi pamoja na wadau wote wa uchaguzi waelewe haki na wajibu wao. Tutapitia hatua muhimu kuanzia kujiandikisha kupiga kura hadi kutangaza matokeo, pamoja na faida na changamoto za sheria mpya za uchaguzi.

SEHEMU YA KWANZA

Hatua za Mchakato wa Uchaguzi

Mchakato wa uchaguzi unahusisha hatua kadhaa muhimu.

Ifuatayo ni muhtasari wa hatua hizo na jinsi zinavyoendeshwa:

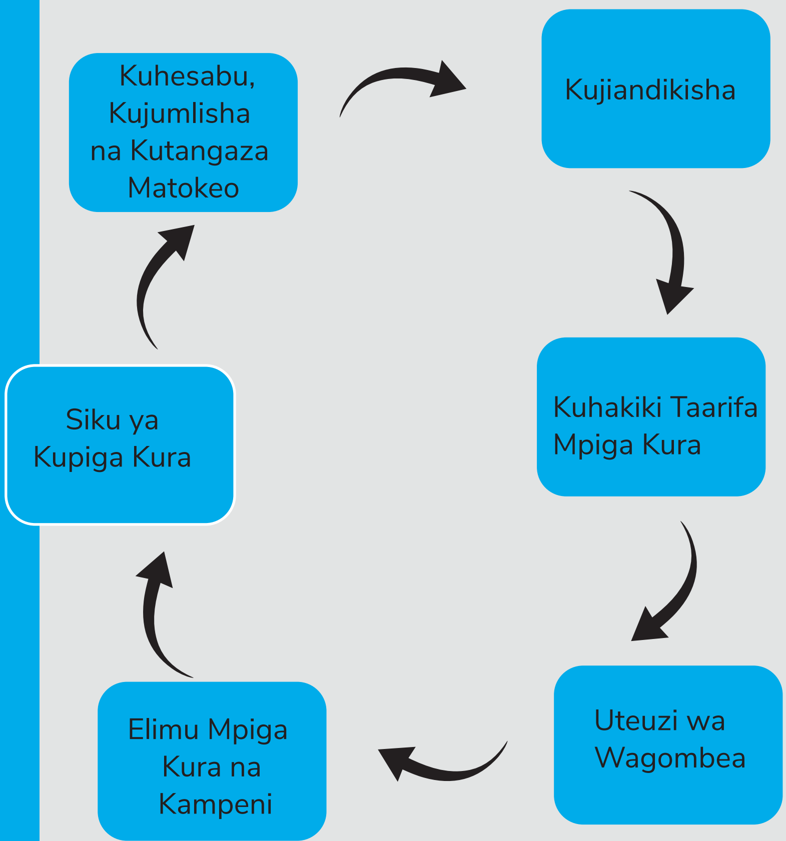

01 Kujiandikisha kama Mpiga Kura

Kujiandikisha ni hatua ya kwanza inayomwezesha raia mwenye sifa kuingizwa kwenye Daftari la Kudumu la Wapiga Kura. Kila raia wa Tanzania mwenye umri wa miaka 18 na Zaidi, au anatarajia kutimiza miaka 18 siku ya kupiga kura ana haki ya kujiandikisha ili apate kadi ya mpiga kura.

- Muda wa Uandikishaji: Tume Huru ya Uchaguzi hupanga muda maalum wa kusajili wapiga kura wapya na kuboresha taarifa za wale waliopo kwenye daftari. Uboreshaji wa daftari hufanyika kwa njia ya kielektroniki angalau mara mbili kati ya uchaguzi mkuu mmoja na mwingine. Hii inasaidia kuhakikisha vijana wanaotimiza miaka 18 wanajumuishwa na taarifa za wapiga kura zinasahihishwa.

- Mahali pa Kujiandikisha: Uandikishaji hufanyika kwenye vituo vilivyotangazwa, kama vile ofisi za kata au maeneo maalum ya uchaguzi. Mwananchi anatakiwa kwenda na kitambulisho (NIDA au kitambulisho kingine kinachotambulika) kuthibitisha uraia na umri. Akithibitika ana sifa, anaandikishwa na kupewa kadi ya mpiga kura.

- Wakala wa Usajili: Kwa mara ya kwanza, vyama vya siasa vimeruhusiwa kuteua mawakala wa uandikishaji katika kila kituo cha kujiandikisha. Mawakala hawa husaidia kubaini watu wenye sifa na kufuatilia zoezi ili kuhakikisha taratibu zinafuatwa bila upendeleo. Hatua hii imeletwa ili kuongeza uwazi na kuondoa wasiwasi wa upendeleo wakati wa usajili wa wapiga kura.

Mfano wa Maisha Halisi: Zaina ni mkazi wa Arusha mwenye miaka 19 ambaye hajawahi kupiga kura. Tume ilipotangaza zoezi la uboreshaji daftari jimboni kwake, Zaina alienda kwenye kituo cha karibu na kitambulisho chake. Alisajiliwa na kupigwa picha, kisha akapewa kadi yake ya mpiga kura. Sasa Zaina yuko tayari kushiriki uchaguzi ujao.

02

Uhakiki wa Wapiga Kura na Marekebisho

Baada ya usajili kufanyika, Tume huchapisha Daftari la Awali la Wapiga Kura kwa ajili ya uhakiki na marekebisho. Zoezi hili ni muhimu kuhakikisha orodha ya wapiga kura ni sahihi na haki:

- **Ukaguzi wa Daftari:** Orodha ya awali ya wapiga kura huwekwa wazi kwa umma, mara nyingi kwenye ofisi za kata au vituo vya kujiandikisha. Wananchi wanahimizwa kwenda kukagua majina yao. Kama jina lako halipo lakini ulijiandikisha, au taarifa zako si sahihi (mf. umehama kituo, jina limekosewa), unapaswa kujulisha maafisa wa uchaguzi ili warekebishe.

- **Pingamizi:** Kama mtu anaona jina la mtu asiye na sifa (mfano: chini ya umri au si raia) limo kwenye orodha, anaweza kuweka pingamizi rasmi kupinga jina hilo. Vilevile, kama jina lako limeondolewa kimakosa unaweza kupinga kuondolewa kwake. Maafisa waandikishaji watapokea pingamizi hizo na kuzifanyia uchunguzi. Mweka pingamizi anatakiwa kujaza fomu maalum na kuweka dhamana ya kiasi fulani cha fedha kulingana na taratibu.

- **Uamuzi na Rufaa:** Maafisa huamua kuhusu pingamizi baada ya kusikiliza pande zote. Jina linaweza kuondolewa au kubaki kwenye daftari kulingana na ushahidi. Ikiwa hutakubaliana na uamuzi, una haki ya kukata rufaa mahakamani ndani ya siku 7 tangu uamuzi utolewe. Lengo la mchakato huu ni kuhakikisha wale tu wenye sifa ndio hubaki kwenye Daftari la Kudumu la Wapiga Kura.

- **Daftari la Kudumu:** Baada ya marekebisho kukamilika (kuondoa wasio na sifa na kuongeza waliokosekana), Tume itachapisha Daftari la Kudumu la Wapiga Kura ambalo ndilo litatumika siku ya uchaguzi. Mpiga kura ataruhusiwa kupiga kura endapo tu ameorodheshwa katika daftari hili kwenye kituo husika.

Tahadhari: Usipokagua jina lako mapema, unaweza kujikuta huorodheshwi na utashindwa kupiga kura siku ya uchaguzi. Ni jukumu la kila mpiga kura kuhakiki taarifa zake kipindi hiki cha uhakiki!

03 Uteuzi wa Wagombea na Kampeni za Uchaguzi

Hatua inayofuata baada ya wapiga kura kuandikishwa ni mchakato wa uteuzi wa wagombea na kuanza kwa kampeni:

- **Sifa za Wagombea:** Sheria mpya inaendelea kutambua kwamba ili mtu agombee urais, ubunge au udiwani lazima awe na sifa maalum. Mfano: Mgombea urais sharti awe raia wa kuzaliwa wa Tanzania na mwenye umri wa miaka angalau 40, pamoja na sifa nyingine kama zilizoorodheshwa kwenye Katiba na sheria. Wagombea ubunge na udiwani nao wanahitaji kuwa raia wa Tanzania, na umri angalau miaka 21, wasiwe na rekodi za makosa yanayowanyima sifa, nk.

- **Mchakato wa Uteuzi:** Tume Huru ya Uchaguzi huweka siku ya uteuzi (nomination day) kwa wagombea wa nafasi husika. Siku hii vyama vya siasa humtambulisha rasmi mgombea wao kwa kujaza na kuwasilisha fomu za uteuzi kwa wasimamizi wa uchaguzi. Mgombea anatakiwa awe ameambatanisha vitu kadhaa: fomu zilizojazwa, wadhamini (orodha ya wapiga kura wanaomuunga mkono) na dhamana ya fedha. Dhamana ni kiasi cha fedha ambacho mgombea au chama hulipa kama ada ya uteuzi. Endapo mgombea atashinda au kufikisha kiwango fulani cha kura, fedha hii hurudishwa; lakini asipotimiza masharti (mf. akipata kura chache mno) hupoteza dhamana hiyo. Kiwango cha wadhamini kinahitajika hususan kwa urais ni wadhamini kutoka mikoa mbalimbali ya Tanzania Bara na Zanzibar (Sheria mpya bado inaweka idadi kubwa ya wadhamini ili mgombea urais apate uungwaji mkono mpana kitaifa).

- **Pingamizi wakati wa Uteuzi:** Baada ya fomu za wagombea kukabidhiwa, zinapitiwa na wasimamizi. Kama kuna kasoro au mgombea hana sifa, uteuzi wake unaweza kukataliwa. Pia wagombea au vyama vingine vina haki ya kuweka pingamizi dhidi ya uteuzi wa mgombea iwapo wanadhani mgombea huyo hana sifa au amevunja taratibu. Wasimamizi wa uchaguzi husikiliza na kuamua pingamizi hizo kabla ya kuthibitisha orodha ya wagombea halali.

- **Kampeni za Uchaguzi:** Baada ya uteuzi kukamilika na wagombea kupatikana, kipindi cha kampeni rasmi huanza. Kampeni ni muda ambapo wagombea na vyama vyao hujieleza kwa wananchi kuhusu sera na mipango yao. Sheria mpya imeweka taratibu kadhaa kuhakikisha kampeni zinakuwa za haki na za amani:

  - **Muda wa Kampeni:** Tume hutangaza rasmi kipindi cha kampeni (mfano wiki kadhaa kabla ya siku ya kupiga kura) na tarehe ya kuanza na kumalizika kampeni. Ni marufuku kufanya kampeni nje ya muda huu.

  - **Maadili ya Kampeni:** Kunakuwepo Kanuni za Maadili ya Uchaguzi ambazo wagombea, vyama, Serikali na Tume wote wanapaswa kuzifuata. Kanuni hizi hupitishwa na kusainiwa na wadau wote kabla ya kampeni kuanza. Zinakataza vitendo kama lugha za matusi, uchochezi wa kidini au kikabila, rushwa, takrima na ukatili wa kijinsia. Mwaka 2024, kwa mara ya kwanza sheria imeweka wazi kuwa vitendo vya unyanyasaji au ukatili wa kijinsia katika uchaguzi ni kosa. Yeyote atakayembughudhi mgombea kwa misingi ya kijinsia au kutumia vitisho kutokana na jinsia yake anaweza kuadhibiwa chini ya sheria na Kanuni za Maadili.
  - **Upatikanaji wa Vyombo vya Habari:** Vyombo vya habari vya umma (kama TBC) vinatakiwa kutangaza kampeni za vyama vyote kwa usawa. Hii ni kuhakikisha chama kimoja hakipewi upendeleo wa vyombo vya umma dhidi ya vingine. Kila mgombea anastahili nafasi ya kujieleza kupitia vyombo hivyo bila ubaguzi.

o **Usimamizi wa Kampeni:** Wasimamizi wa uchaguzi katika ngazi za majimbo na kata wana jukumu la kuratibu ratiba za mikutano ya kampeni ili kuepusha migongano (mfano wagombea wawili kufanya mkutano sehemu moja au karibu sana kwa wakati mmoja). Wagombea wanapaswa kuwasilisha ratiba zao na kuheshimu maelekezo ya polisi na wasimamizi kuhusu njia za maandamano, muda wa mikutano (kampeni haziruhusiwi usiku wa manane n.k. kwa sababu za kiusalama).

Lugha ya Mwananchi: "Kampeni ni kama sherehe ya siasa inayoenda kwa ratiba. Kila mgombea anapewa nafasi sawa ya kupita kwa wananchi na 'kuomba kura'. Sheria mpya inataka mchezo uwe wa haki pasipo matusi wala vurugu. Ukileta fujo au kejeli za kijinsia, sheria huchukua mkondo wake!"

Sheria mpya imetilia mkazo sana Elimu ya Mpiga Kura na uwajibikaji wa wadau wote katika suala hili. Elimu ya mpiga kura ni kutoa ufahamu kwa wananchi kuhusu taratibu za uchaguzi, umuhimu wa kupiga kura, na jinsi ya kupiga kura ipasavyo.

- Wajibu wa Tume: Sheria ya Tume Huru ya Uchaguzi imeipa Tume jukumu rasmi la kutoa na kuratibu elimu ya mpiga kura nchini. Hii inamaanisha Tume itaendesha programu za uelimishaji umma kuhusu uchaguzi na pia itasimamia taasisi na asasi ambazo zinatoa elimu hiyo.

- Ushiriki wa Asasi za Kiraia: Sheria inatambua kuwa asasi za kiraia (mashirika yasiyo ya kiserikali, vikundi vya kijamii, mashirika ya kidini n.k.) zina mchango mkubwa kwenye elimu ya mpiga kura. Sasa Tume itashirikiana nao kwa karibu: Asasi zitatakiwa kusajiliwa au kupata kibali cha Tume kabla ya kutoa elimu ya mpiga kura, na Tume itaratibu kuhakikisha taarifa wanazotoa ni sahihi na zisizopotosha. Ushirikiano huu unalenga kuwafikia wananchi wengi zaidi kwa njia mbalimbali – kupitia warsha, semina, vipeperushi, redio, runinga na mitandao ya kijamii. Zaina Foundation ni moja ya Taasisi iliyopewa ithibati ya kutoa eleimu ya Mpiga Kura kwa Wananchi.

- **Mambo Yanayofundishwa:** Kwenye elimu ya mpiga kura, wananchi wanafunzwa:

- Sifa za mpiga kura na umuhimu wa kujiandikisha.
- Jinsi ya kuhakiki majina kwenye daftari na umuhimu wa kufanya hivyo.
- Namna ya kupiga kura siku ya uchaguzi: kwa mfano, jinsi ya kuweka alama ya vema kwenye karatasi ya kura bila kuharibu kura yako, na kuhakikisha unafanya siri chaguo lako.
- Haki na wajibu wa mpiga kura: Haki ya kuchagua kiongozi umtakaye na wajibu wa kuheshimu maamuzi ya wengi, kuepuka vurugu, rushwa na kuhimiza amani.
- **Kuepuka vitendo visivyo halali:** Kama rushwa ya uchaguzi (kutoa au kupokea kitu ili kuathiri uamuzi wa mpiga kura ni kosa), madhara ya kufanya fujo au kueneza taarifa za uongo wakati wa uchaguzi.

Kumbuka: Sheria mpya imebainisha wazi kuwa utoaji elimu ya mpiga kura si jukumu la Tume pekee bali ni la kwetu sote. Ukiwa mwananchi, shiriki semina na mikutano ya uelimishaji. Ukiwa na Asasi, fuata utaratibu kupata kibali cha Tume na saidia kuuelimisha umma kwa usahihi.

04 Elimu ya Mpiga Kura

Sheria mpya imetilia mkazo sana Elimu ya Mpiga Kura na uwajibikaji wa wadau wote katika suala hili. Elimu ya mpiga kura ni kutoa ufahamu kwa wananchi kuhusu taratibu za uchaguzi, umuhimu wa kupiga kura, na jinsi ya kupiga kura ipasavyo.

- **Wajibu wa Tume:** Sheria ya Tume Huru ya Uchaguzi imeipa Tume jukumu rasmi la kutoa na kuratibu elimu ya mpiga kura nchini. Hii inamaanisha Tume itaendesha programu za uelimishaji umma kuhusu uchaguzi na pia itasimamia taasisi na asasi ambazo zinatoa elimu hiyo.

- **Ushiriki wa Asasi za Kiraia:** Sheria inatambua kuwa asasi za kiraia (mashirika yasiyo ya kiserikali, vikundi vya kijamii, mashirika ya kidini n.k.) zina mchango mkubwa kwenye elimu ya mpiga kura. Sasa Tume itashirikiana nao kwa karibu: Asasi zitatakiwa kusajiliwa au kupata kibali cha Tume kabla ya kutoa elimu ya mpiga kura, na Tume itaratibu kuhakikisha taarifa wanazotoa ni sahihi na zisizopotosha. Ushirikiano huu unalenga kuwafikia wananchi wengi zaidi kwa njia mbalimbali – kupitia warsha, semina, vipeperushi, redio, runinga na mitandao ya kijamii. Zaina Foundation ni moja ya Taasisi iliyopewa ithibati ya kutoa eleimu ya Mpiga Kura kwa Wananchi.

- **Mambo Yanayofundishwa:**
Kwenye elimu ya mpiga kura, wananchi wanafunzwa:

o Sifa za mpiga kura na umuhimu wa kujiandikisha.
o Jinsi ya kuhakiki majina kwenye daftari na umuhimu wa kufanya hivyo.
o Namna ya kupiga kura siku ya uchaguzi: kwa mfano, jinsi ya kuweka alama ya vema [√] kwenye karatasi ya kura bila kuharibu kura yako, na kuhakikisha unafanya siri chaguo lako.
o Haki na wajibu wa mpiga kura: Haki ya kuchagua kiongozi umtakaye na wajibu wa kuheshimu maamuzi ya wengi, kuepuka vurugu, rushwa na kuhimiza amani.

o Kuepuka vitendo visivyo halali: Kama rushwa ya uchaguzi (kutoa au kupokea kitu ili kuathiri uamuzi wa mpiga kura ni kosa), madhara ya kufanya fujo au kueneza taarifa za uongo wakati wa uchaguzi.

> **Kumbuka:** Sheria mpya imebainisha wazi kuwa utoaji elimu ya mpiga kura si jukumu la Tume pekee bali ni la kwetu sote. Ukiwa mwananchi, shiriki semina na mikutano ya uelimishaji. Ukiwa na Asasi, fuata utaratibu kupata kibali cha Tume na saidia kuuelimisha umma kwa usahihi.

05 Siku ya Uchaguzi – Upigaji Kura

Hatua muhimu na ya kusisimua ni Siku ya Kupiga Kura. Hapa ndipo wananchi hutumia haki yao ya kidemokrasia kuchagua viongozi wanaowataka. Sheria za uchaguzi zimeweka taratibu mahsusi kuhakikisha zoezi hili ni huru, la haki na lenye uwazi:

- Ratiba ya Siku ya Kura: Kupitia ratiba maalum ya Uchaguzi, Tume hutangaza mapema siku rasmi ya uchaguzi wa Rais, Wabunge na Madiwani. Kawaida vituo vya kupigia kura hufunguliwa saa 1:00 asubuhi na kufungwa saa 10:00 jioni siku hiyo (isipokuwa kama kuna wapiga kura bado kwenye foleni saa 10 jioni, hao huruhusiwa kupiga kura hata baada ya muda kuisha).

- Maandalizi ya Kituoni: Kila kituo cha kura kitakuwa na Msimamizi wa Kituo na wasaidizi wake, pamoja na Mawakala wa Vyama (wawakilishi wa wagombea) wanaosimamia kuona kila kitu kinaenda sawa. Kabla ya kuanza kupiga kura, msimamizi mbele ya mawakala huthibitisha masanduku ya kura yako wazi na tupu, kisha huyafunga na kuyatia lakiri rasmi. Vilevile, karatasi za kura na vifaa vingine huandaliwa.

- **Utaratibu wa Kupiga Kura: Mpiga kura anapofika kituoni:**

1. Ataonyesha kitambulisho chake cha kupigia kura au kitambulisho mbadala (kama vile NIDA) kuthibitisha utambulisho wake.

2. Afisa atachunguza daftari la wapiga kura kuona jina lake (kumbuka, ni lazima uwe kwenye orodha katika kituo hicho ili uruhusiwe kupiga kura).

3. Kidole cha mpiga kura kitatiwa wino maalum wa kudumu ili kuzuia mtu kupiga kura zaidi ya mara moja.

4. Atapewa karatasi za kura kwa kila nafasi (moja ya Rais, moja ya Mbunge, na moja ya Diwani) kisha ataenda kibandani (pamoja na karatasi ya kura ya maoni ya rais ikiwa mgombea alikuwa mmoja, angalia maelezo hapo chini). Ndani ya kibanda, ataweka alama { √ } kwenye chaguo la mgombea anayemtaka kwa kila karatasi.

5. Atakunja karatasi na kwenda kuziingiza kwenye masanduku sahihi (yenye alama au rangi tofauti kwa Rais, Mbunge, Diwani).

- **Usiri wa Kura:** Sheria inasisitiza kila mpiga kura kupiga kura kwa usiri bila kuingiliwa. Mawakala, wasimamizi na watu wengine hawaruhusiwi kuangalia au kujua umechagua nani. Ni kosa kujaribu kujua ama kuweka wazi kura ya mtu mwingine. Kama mpiga kura hawezi kusoma au kuandika au ana ulemavu, anaruhusiwa kwenda na mtu wa kumsaidia (lakini mtu huyo asiwe wakala wa chama chochote). Vituo vingi vina utaratibu wa kumsaidia mlemavu bila kuathiri usiri wa kura yake – kwa mfano, vipau vya kupandia kwa wenye ulemavu wa viungo, au fomu za nukta nundu kwa wasioona.

- **Mgombea Pekee (Kura ya Ndiyo/Hapana):** Jambo jipya ambalo sheria imeleta ni utaratibu wa kura ya maoni endapo nafasi fulani ina mgombea mmoja tu aliyesimama bila kupingwa. Hapo zamani, ikitokea mgombea hana mpinzani, alitangazwa mshindi moja kwa moja bila kupigiwa kura.

Sasa, sheria inataka hata akiwa mgombea pekee, wananchi bado wapige kura ya "Ndiyo" au "Hapana" kuthibitisha wanamkubali au la. Mfano, kama kijiji chako kinamgombea mmoja wa udiwani, utapewa karatasi ya kura kuulizwa "Je, unakubali fulani awe diwani wako? Ndiyo au Hapana." Iwapo kura za "Ndiyo" zitazidi za "Hapana", mgombea huyo atashinda kiti husika. Lakini kama "Hapana" zitakuwa nyingi, uchaguzi utarudiwa kwa nafasi hiyo na chama kinaweza kuleta mgombea mwingine. Utaratibu huu mpya unalenga kuhakikisha wananchi wanakuwa na kauli hata pale ushindani wa moja kwa moja haupo, ili kiongozi apate halali (legitimacy) kutoka kwa wananchi badala ya kupewa tu cheo bila ridhaa ya wapiga kura.

- Usalama na Utulivu: Siku ya kura, vyombo vya dola vipo kuhakikisha amani inatawala. Wananchi wanashauriwa kupiga kura asubuhi na mapema, kisha kurejea majumbani au kubaki katika umbali unaokubalika bila kuvuruga taratibu. Sheria hairuhusu mikusanyiko isiyo rasmi karibu na vituo vya kupigia kura, kwani inaweza kuleta usumbufu au shinikizo kwa wapiga kura wengine.

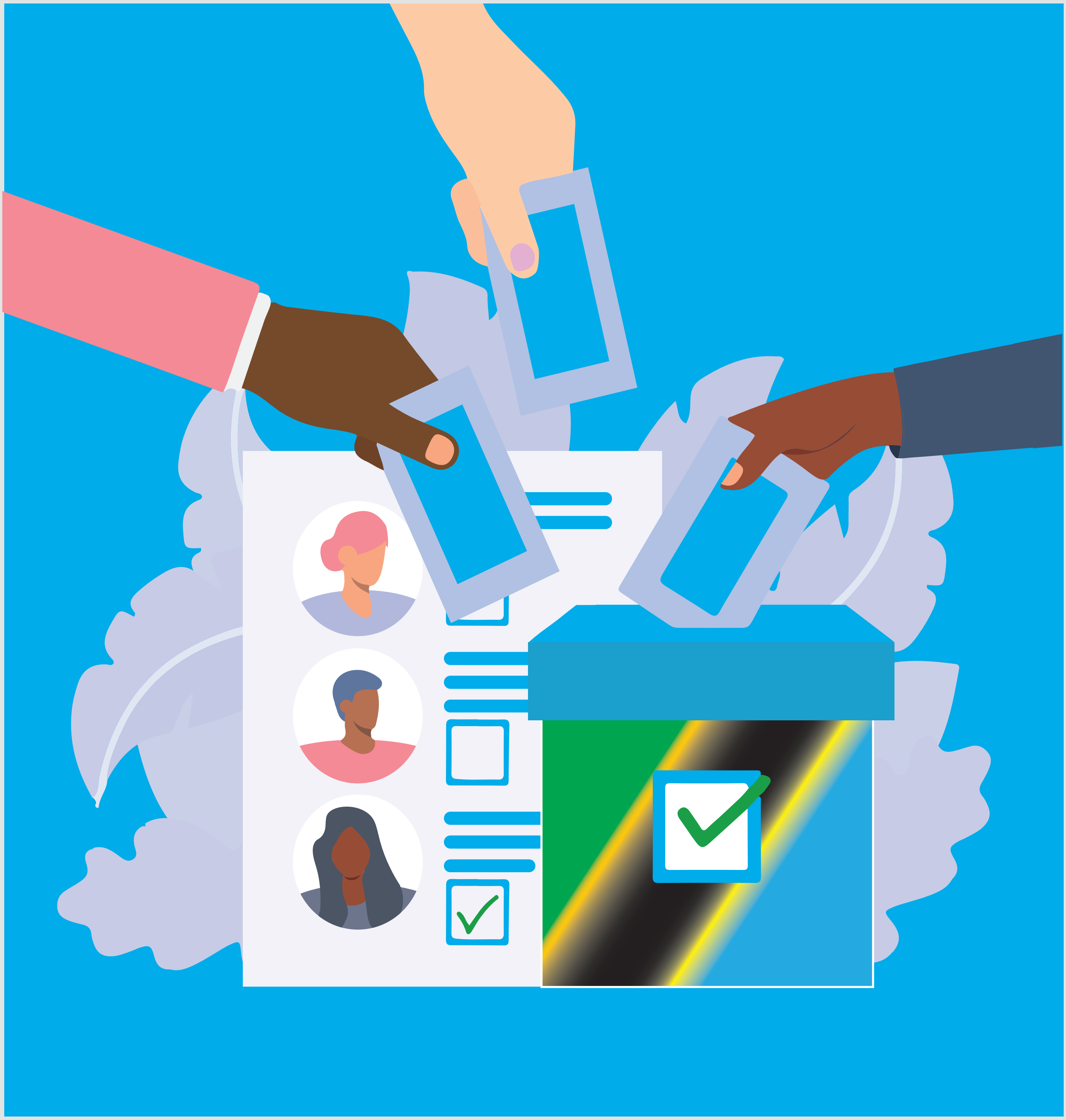

06 Kuhesabu, Kujumlisha na Kutangaza Matokeo

Baada ya muda wa kupiga kura kumalizika, zoezi linaingia hatua ya kuhesabu kura na kutangaza matokeo. Hii ni hatua nyeti inayoamua washindi wa uchaguzi, na sheria imeweka hatua za kuhakikisha uwazi na uaminifu:

- **Kuhesabu Kura Kituoni:** Mara vituo vinapofungwa, maafisa wa uchaguzi ndani ya kila kituo huanza kuhesabu kura hapo hapo kituoni mbele ya Mawakala wa vyama na waangalizi wa uchaguzi. Kila karatasi ya kura hufunguliwa na kusomwa kwa sauti (jina la mgombea aliyetupiwa kura hiyo) na mawakala wanarekodi. Kura halali huhesabiwa, na pia kura zozote zilizoharibika au kutofautiana (mfano kura tupu au zilizopigwa alama visivyo) huwekwa kando na kunakiliwa idadi yake.

- **Taarifa ya Matokeo ya Kituo:** Baada ya kuhesabu, wasimamizi wa kituo hujaza fomu maalum inayoitwa Taarifa ya Matokeo ya Kituo ikionyesha idadi ya kura kila mgombea kapata katika kituo hicho. Fomu hii husainiwa na msimamizi na mawakala wote walioshuhudia kuhesabu. Sheria mpya imebainisha wazi kwamba msimamizi anatakiwa kuwapa mawakala wa wagombea nakala ya fomu ya matokeo ya kituo chao mara hesabu ikikamilika. Zamani, ilikuwa ni hiari iwapo nakala zitolewe pale tu panapokuwepo nakala nyingi za kutosha, lakini sasa ni lazima kila wakala apate nakala yake. Hii ni habari njema kwa uwazi wa uchaguzi mawakala wakiwa na nakala zao, watalinganisha matokeo hayo na yale yatakayojumlishwa ngazi ya juu, na pia ni ushahidi muhimu iwapo kuna malalamiko juu ya matokeo.

- **Kubandika Matokeo Kituoni:** Vilevile, msimamizi wa kituo atabandika nakala ya matokeo ya kituo kwenye ubao wa matangazo au sehemu ya wazi ili hata wananchi waliopo hapo waone ni nini matokeo ya kituo chao. Kwa kufanya hivyo, kila anayepita anaweza kuona mgombea gani kapata kura ngapi katika kituo kile, hatua inayoongeza uwazi na kuondoa walakini.

- **Kujumlisha Kura ngazi ya Jimbo/Kata:** Baada ya hatua ya vituo vyote kumaliza, wasimamizi wasaidizi hukusanya matokeo kutoka vituo vyote ndani ya jimbo (kwa uchaguzi wa Mbunge) au kata (kwa diwani). Msimamizi wa Uchaguzi wa Jimbo (ambaye ana jukumu la kusimamia uchaguzi wa mbunge katika jimbo na diwani katika kata zote za jimbo hilo) ataujumlisha matokeo ya vituo vyote ili kupata matokeo jumla ya jimbo. Hii pia hufanyika hadharani mbele ya mawakala wa vyama. Baada ya kujumlisha:

  - **Mbunge Mshindi:** Msimamizi wa Jimbo hutangaza ni mgombea yupi wa ubunge amepata kura nyingi zaidi jimboni na hivyo ni mshindi (mradi tu hapakuwa na tatizo la kisheria). Tume Huru ya Uchaguzi baadaye itaidhinisha ushindi huo na kutoa hati ya ushindi kwa mbunge mteule.

  - **Madiwani:** Kwa kila kata, matokeo ya vituo vya kata yanajumlishwa na msimamizi atatangaza diwani mshindi katika kila kata.

  - **Nakala za Jumlisho:** Sheria mpya pia inataka fomu za majumlisho ya kura (ngazi ya jimbo) nazo zigawiwe kwa mawakala wa vyama au wagombea husika endapo wanakuwepo, ili kuwapa rekodi ya matokeo.

• **Matokeo ya Urais:** Uchaguzi wa Rais huhesabiwa kitaifa. Baada ya kura kuhesabiwa kila kituo, wasimamizi husafirisha matokeo (idadi za kura za urais) kutoka ngazi ya kituo kwenda ngazi ya jimbo, na hatimaye ngazi ya taifa. Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi hujumlisha kura za urais kutoka nchi nzima na kutangaza mgombea aliyepata kura nyingi kuliko wote kuwa Rais Mteule. Kumbuka: Tanzania bado inatumia mfumo wa wingi wa kura (first-past-the-post), ambapo mgombea wa urais anayeshinda ni yule tu mwenye kura nyingi kuliko wengine, hata kama hajafikisha 50% ya kura zote. Mfano, mgombea A akipata 45%, B 30%, C 25%, A atatangazwa mshindi kwa kuwa 45% ni nyingi zaidi kuliko wapinzani wake. Kwa nyakati tofauti baadhi ya wadau walipendekeza sheria iweke utaratibu wa mshindi kuwa na zaidi ya nusu ya kura (50%+1) ili kuakisi uwakilishi mpana wa kitaifa, lakini hilo halijawekwa kwenye sheria mpya.

• **Kutangaza Rais:** Mwenyekiti wa Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi ndiye mwenye mamlaka ya kumtangaza mshindi wa kiti cha Rais wa Jamhuri ya Muungano. Tangazo hilo likishatolewa, kisheria linahitimisha mchakato wa uchaguzi wa Rais. Kwa mujibu wa Katiba ya 1977, matokeo ya urais yakishatangazwa hayawezi kupingwa mahakamani. Hii ni tofauti na matokeo ya ubunge au udiwani, ambayo yanaweza kupingwa mahakamani kupitia kesi maalum za uchaguzi endapo kuna tuhuma za uvunjifu wa sheria au taratibu.

• **Waangalizi wa Uchaguzi:** Wakati wote wa upigaji kura na kuhesabu, kunakuwepo waangalizi wa uchaguzi wa ndani (kutoka asasi za kiraia, dini, n.k.) na wa nje (kutoka jumuiya za kimataifa). Sheria ya Tume Huru imeipa Tume mamlaka ya kualika na kusajili waangalizi wa uchaguzi. Waangalizi hawa wanashuhudia mwenendo wa uchaguzi na baadaye hutoa ripoti zao huru za kama uchaguzi ulikuwa huru na wa haki. Ushiriki wao husaidia kuongeza kuaminika kwa mchakato.

Uwazi na Uwajibikaji: Sheria mpya zimeongeza uwazi katika hatua hii nyeti ya matokeo. Kila hatua inawekewa kumbukumbu na kufanyika hadharani. Kama wewe ni mpiga kura, unaweza kukaa karibu (bila kusababisha usumbufu) na kituo chako baada ya kupiga kura ili kusikia kura zikihesabiwa na matokeo yakitangazwa. Kwa mujibu wa Sheria, mpiga kura anaruhusiwa kukaa umbali wa mita 100 baada ya kupiga kura akisubiri matokea kutangazwa au kubandikwa kwenye ubao wa matangazo. Ni haki yako kujua mgombea wako kapata kura ngapi!

SEHEMU YA PILI

Mabadiliko Mapya ya Sheria za Uchaguzi 2024: **Faida na Changamoto**

Sheria mpya za uchaguzi zimekuja na vipengele vingi vinavyolenga kuboresha demokrasia yetu. Hata hivyo, bado kuna changamoto kadhaa zilizoonekana. Sehemu hii inatoa muhtasari wa mabadiliko chanya (faida) na changamoto zilizopo chini ya sheria hizi mpya:

Mambo Mapya na Mazuri (Matarajio Chanya):

• Kuanzishwa kwa Tume Huru ya Uchaguzi: Kwa mara ya kwanza Tanzania ina Sheria ya Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi (2024). Tume hii imeundwa kisheria kama chombo huru kisichoegemea upande wowote. Uteuzi wa makamishna umeboreshwa – badala ya Rais kuteua moja kwa moja, sasa kuna Kamati ya Usaili inayofanya mchakato wa wazi wa kupokea maombi na kupendekeza majina kwa Rais. Rais atateua Mwenyekiti, Makamu na wajumbe 5 wa Tume kutoka kwenye majina yaliyochujwa na kamati hiyo. Hii ni hatua muhimu kujenga imani kuwa Tume itafanya kazi kwa uhuru zaidi kuliko ilivyokuwa zamani, kwani imeondoa nafasi ya Rais kuteua watu wake bila ushindani. Pia Mwenyekiti wa Tume akitoka upande mmoja wa Muungano (Tanzania Bara au Zanzibar), Makamu anatoka upande mwingine, kuhakikisha uwiano wa Kitaifa. Kwa bahati mbaya utaratibu huu haujatekelezwa kutumika katika uchaguzi wa Mwaka 2025.

Duis autem vel eum iriure dolor in hendrerit in vulputate velit esse molestie consequat, vel illum dolore eu feugiat nulla facilisis at vero eros et accumsan et iusto odio dignissim qui blandit .

- **Usimamizi wa Uchaguzi wa Serikali za Mitaa:** Suala la uchaguzi wa serikali za mitaa (vijiji, mitaa, vitongoji) kuondolewa kutoka Wizara ya TAMISEMI kwenda kusimamiwa na Tume ya Taifa ya Uchaguzi limekuwa la muda mrefu. Sheria mpya imetoa jukumu hilo kwa Tume Huru, ijapokuwa imesema utekelezaji wake utafanyika kwa mujibu wa sheria maalum itakayotungwa baadaye na Bunge. Hii inamaanisha uchaguzi wa serikali za mitaa utakuwa chini ya wasimamizi huru badala ya watendaji wa serikali (ambao mara nyingi walilaumiwa kuegemea chama tawala). Wadau wengi wanaona hili ni jambo jema kwa sababu litaboresha uadilifu na haki kwenye chaguzi za ngazi ya chini kabisa.
- **Kupunguza Athari za Wakurugenzi wa Halmashauri:** Malalamiko makubwa yaliyokuwepo kabla ni kwamba Wakurugenzi wa Halmashauri (ambao ni wateule wa Rais) walikuwa wasimamizi wa uchaguzi katika majimbo yao, hivyo wakatuhumiwa kupendelea chama tawala. Sheria ya Uchaguzi ya 2024 imeondoa ulazima wa kutumia wakurugenzi kama wasimamizi wa uchaguzi. Tume sasa ina uhuru wa kumteua mtu yeyote mwenye sifa (mfanyakazi mwandamizi wa umma au mtu mwingine yeyote anayefaa) kuwa msimamizi wa uchaguzi. Hii ni hatua chanya kwani inampa Tume fursa ya kuteua watu wasio na maslahi ya kisiasa moja kwa moja, na hivyo kuongeza imani ya wadau kwamba wasimamizi ni huru. Kama Tume ikiamua kutotumia wakurugenzi waliopo na kuchagua wengine, itasaidia kuondoa hisia ya "mcheza mechi kuwa refa".

- **Mgombea Pekee kupigiwa Kura ya Ndio/Hapana:** Kama tulivyoeleza, kuondoa utaratibu wa kupita bila kupingwa na badala yake kuweka kura ya maoni kwa mgombea pekee ni mabadiliko yanayopokelewa vizuri na wananchi. Sasa haki ya mpiga kura ya kuamua imehifadhiwa hata pale penye mgombea mmoja. Iwapo wananchi hawampendi mgombea huyo pekee, wana fursa ya kusema "hapana" na kulazimisha chama chake kiletwe mtu mwingine. Hii inaongeza uwajibikaji wa vyama katika kuchagua wagombea na inawapa wapiga kura sauti zaidi.

- **Uwajibikaji katika Matokeo:** Sheria mpya imetilia mkazo uwazi wakati wa kutangaza matokeo. Kila wakala wa chama anapewa nakala ya fomu ya matokeo ya kituo bila kisingizio cha "tuna nakala chache". Hatua hii itasaidia sana vyama vya upinzani na wagombea kufuatilia na kulinganisha matokeo katika ngazi zote na kugundua mapema kama kuna dalili za udanganyifu. Uwazi huu ni nyenzo muhimu ya kudhibiti wizi wa kura na pia kurahisisha ushahidi iwapo malalamiko yatapelekwa mahakamani.

• **Kukuza Ushiriki wa Wanawake na Makundi Maalum:** Sheria mpya za uchaguzi (ikiwemo marekebisho ya Sheria za Vyama vya Siasa) zimeweka masharti yanayovitaka vyama vya siasa viwe na sera za jinsia na ujumuishi. Vyama vinapaswa kuandaa sera zitakazowezesha wanawake, vijana na watu wenye ulemavu kupata nafasi na kushiriki kikamilifu katika siasa. Hili limekaribishwa sana kwani linalenga kubadilisha utamaduni wa siasa kuwa shirikishi zaidi. Sera hizo zikiandikwa na kutekelezwa, zinaweza kuongeza idadi ya wanawake na makundi mengine kugombea na hata kushinda nafasi za uongozi. Kadhalika, Sheria ya Uchaguzi imeweka kipengele kinachopiga marufuku unyanyasaji na ukatili wa kijinsia dhidi ya wagombea wakati wa uchaguzi, na kusema atakayefanya hivyo ataadhibiwa kwa mujibu wa Kanuni za Maadili ya Uchaguzi. Hatua hii inawapa wanawake umoja na ujasiri zaidi kujitokeza, wakijua sheria ipo upande wao kukinga vitendo vya udhalilishaji vilivyokuwa vikiwatisha zamani.

• **Kesi za Uchaguzi Kusikilizwa Haraka:** Mabadiliko mengine mazuri ni kupunguzwa kwa muda wa kusikiliza malalamiko na rufaa za uchaguzi. Zamani kesi za kupinga matokeo ziliweza kuchukua hadi miezi 12 mahakamani, lakini sasa zimewekewa ukomo wa miezi 6 tu kwa shauri la msingi na rufaa kukamilika. Hii ni muhimu sana kwani "haki iliyocheleweshwa ni haki iliyonyimwa." Mshindi halali wa uchaguzi sasa ataweza kujulikana mapema na kuendelea na majukumu yake kwa wananchi bila kusubiri muda mrefu sana huku mahakamani.

Changamoto na Mapungufu

Pamoja na mazuri, sheria mpya zina changamoto kadhaa ambazo zimeibua wasiwasi miongoni mwa wadau wa demokrasi. Baadhi ya changamoto hizo ni:

• **Bado Hakuna Mgombea Binafsi (Mgombea Huru):** Sheria mpya haijatoa haki ya watu kugombea kama wagombea huru (binafsi wasio na chama). Bado lazima uwe mwanachama uliyedhaminiwa na chama cha siasa ndipo uwe mgombea.

Huu ni mwendelezo wa utaratibu wa zamani ambapo vyama vya siasa vinahodhi haki ya kugombea. Kwa wananchi ambao hawataki kujiunga na chama chochote au hawaridhishwi na vyama vilivyopo, bado hawana fursa ya kujiteua kugombea nafasi za uongozi. Wadau wengi wanaona hiki ni kikwazo kwa demokrasia jumuishi na wameendelea kushauri kipengele hiki kirekebishwe.

• **Wafungwa na Walioko Mahabusu Kuzuiwa Kupiga Kura:** Sheria mpya haijawapa haki ya kupiga kura watu walioko magerezani waliohukumiwa kifungo cha zaidi ya miezi sita. Bado imeendelea na katazo la zamani kwamba mtu akiwa amehukumiwa kifungo cha Zaidi ya miezi sita, haruhusiwi kupiga kura. Hii inapingwa na watetezi wa haki za binadamu kwa hoja kwamba ukiwa raia na una akili timamu, hata kama uko gerezani, unapaswa kuwa na haki ya kuchagua viongozi. Kukosa haki hii kunawaondolea maelfu ya Watanzania sauti yao ya kidemokrasia. Hili nalo limebaki kuwa agenda ya kutetea katika siku zijazo.

• Vikwazo vya Kifedha kwa Wagombea na Wapiga Kura: Gharama za kushiriki siasa bado ziko juu na sheria mpya haikuziondoa kikamilifu. Bado kuna mahitaji ya amana/dhamana ya fedha kwa wagombea wakati wa kuchukua fomu za uteuzi (mfano wagombea Urais, Ubunge, Udiwani hulipa kiasi fulani cha fedha kama ada ambayo wengine wakiambulia kura kiduchu hupoteza). Pia mtu akitaka kukata rufaa au kuweka pingamizi juu ya matokeo lazima aweke dhamana ya fedha fulani kulingana na kanuni. Haya masharti ya kifedha yameendelea kuonekana kama kikwazo kwa watu masikini kushiriki kikamilifu siasa au kudai haki zao. Inaibua hatari ya kufanya uongozi uonekane ni kwa wenye nacho tu, huku wananchi wa kipato cha chini wakikata tamaa au kutengwa na mchakato wa kisiasa. Wadau wanashauri serikali iondoe au kupunguza vikwazo hivi vya kifedha ili fursa sawa zipatikane kwa wote, tajiri na maskini.

- **Matumizi ya Watumishi wa Umma katika Uchaguzi:** Ingawa sheria imeondoa lazima ya wakurugenzi wa halmashauri kuwa wasimamizi, haijakataza moja kwa moja watumishi wengine wa umma kushiriki kusimamia uchaguzi. Tume inaweza bado kumteua mtumishi mwandamizi wa umma (ambaye anaweza kuwa mkurugenzi au afisa mwingine serikalini) kuwa msimamizi wa uchaguzi. Kwa maneno mengine, mianya ya watendaji wa serikali kuendelea kuhusika ipo na inategemea utashi wa Tume. Kama Tume mpya haitakuwa makini, inaweza kuamua "kwa urahisi" kuendelea tu kutumia wakurugenzi na watendaji wale wale wa serikali kuwa wasimamizi wa uchaguzi, kitu ambacho kitaleta lawama zilezile za zamani. Bado kuna hofu kwamba malalamiko ya muda mrefu ya upendeleo yanaweza yasiwe yametatuliwa kikamilifu endapo mabadiliko haya hayatafuatwa kwa makini.

- **Madaraka Makubwa ya Rais juu ya Tume:** Japokuwa Tume imeitwa "Huru", Rais bado ana ushawishi mkubwa katika uteuzi na hasa kwenye nidhamu ya makamishna. Sheria ya Tume Huru inampa Rais mamlaka ya kumuondoa kazini mjumbe yeyote wa Tume endapo ataona sababu za kufanya hivyo (kwa maradhi, utovu wa maadili au kupoteza sifa). Ni kweli, Rais anatakiwa kwanza aunde kamati ya kuchunguza kabla ya kumtoa kamishna, lakini vigezo vingi vimeachwa kuwa vya kiuamuzi (discretion) ya Rais. Kwa mfano, "sababu nyingine yoyote atakayoona inafaa" inaweza kutumika kumvua uanachama kamishna. Wengi wana wasiwasi kuwa kipengele hiki kinaweza kutumiwa vibaya – mfano Rais akiona Tume inafanya mambo ambayo hayaendani na maslahi yake ya kisiasa, anaweza kutafuta sababu na kuwaondoa baadhi ya wajumbe na kuweka wanaomfaa. Hili linahatarisha uhuru wa Tume kwani makamishna wanaweza kujiweka katika hali ya kumuogopa Rais badala ya kutimiza wajibu kwa kujitegemea.

- **Kuendelea kwa Makamishna wa Zamani katika Tume Mpya:** Sheria imeanzisha Tume Huru mapema 2024, lakini haikuondoa wale makamishna wa Tume ya zamani walioteuliwa kabla ya sheria mpya. Imeamua waendelee mpaka mihula yao iishe ndipo mchakato mpya utumike kujaza nafasi. Hii imekatisha tamaa baadhi ya wadau ambao walitegemea "mabadiliko ya haraka" – yaani, baada ya sheria kupitishwa, tungepata sura mpya za makamishna kupitia mfumo wa ushindani. Sasa makamishna waliopo (walioteuliwa chini ya utaratibu wa zamani) wataendelea kutumikia hadi muda wao kwisha. Wapo wanaohofia kuwa mabadiliko yatachelewa na kwamba muda mchache kabla ya uchaguzi mkuu ujao (2025) bado tutakuwa na "Tume Huru yenye wajumbe wasio huru kifkra" kwa maana ya kuwa ni wale wale waliokuwepo awali. Itategemea utashi wa kisiasa na shinikizo la wadau kuona kama mabadiliko ya haraka yanaweza kufanyika badala ya kusubiri mihula kuisha.

- **Matokeo ya Urais Kutokupingwa Mahakamani:** Kama ilivyoelezwa, sheria mpya hazijabadilisha kipengele cha Katiba kinachozuia matokeo ya uchaguzi wa Rais kuhojiwa mahakamani. Pamekuwapo miito mingi ya kutaka angalau uwepo utaratibu wa kimahakama wa kushughulikia malalamiko ya urais (kama nchi jirani za Kenya zinavyofanya), lakini bado marufuku hii ipo. Hii ni changamoto kwa haki, kwani endapo kutokea dosari kubwa kwenye uchaguzi wa Rais, wahusika hawana pakwenda kutafuta nafuu ya kisheria. Imani ya wapinzani na wapiga kura inaweza kuendelea kuwa ndogo kama wataamini "hata tukidai haki yetu, hakuna wa kusikiliza."

- **Ushindi wa Rais kwa Kura Chache:** Hapo awali, tumeeleza juu ya mfumo wa "kura nyingi mshindi" ulivyoendelea. Katika mazingira ya vyama vingi, mgombea anaweza kushinda urais kwa asilimia ndogo tu ya kura (chini ya 50%) iwapo wapinzani wake wamegawana kura za upinzani. Hii huacha hisia kwamba rais hajapata ridhaa ya wengi halisi bali tu wengi miongoni mwa wagombea. Wadau kadhaa wamependekeza mfumo wa "ushindi kwa zaidi ya 50%" (supermajority) ili Rais anayechaguliwa awe na msingi mpana wa uungwaji mkono. Sheria mpya haijabadili hili, hivyo mjadala unabaki wazi kama marekebisho zaidi yanahitajika kwenye Katiba au sheria siku zijazo ili kuimarisha uwakilishi wa kitaifa.

- **Ukosefu wa Sheria Maalum ya Uchaguzi wa Serikali za Mitaa:** Tume huru imepewa jukumu la kusimamia uchaguzi wa serikali za mitaa Tanzania Bara, lakini imeelezwa itumie utaratibu wa sheria itakayotungwa na Bunge. Kufikia sasa (Septemba 2025) bado sheria hiyo haijatungwa. Hili linaibua wasiwasi kuwa uchaguzi wa serikali za mitaa ujao unaweza kufanyika bila mwongozo thabiti wa kisheria ikiwa sheria husika itachelewa kupitishwa. Uchaguzi bila msingi imara wa sheria unaweza kutetereka uhalali na uadilifu wake. Ni muhimu sheria hiyo kutungwa mapema ili kuondoa ombwe la kisheria.

• Mamlaka Finyu ya Tume ya Taifa ya Uchaguzi: Kwa sasa Tume Huru ya Uchaguzi inashughulika na chaguzi za Rais, Wabunge, Madiwani (na sasa serikali za mitaa Bara). Lakini kuna chaguzi nyingine muhimu kitaifa, kama vile wawakilishi wa Bunge la Afrika Mashariki (EALA) na kura za maoni za kitaifa, ambazo zina utaratibu tofauti (mfano, EALA wabunge wanachaguliwa na Bunge letu). Wadau wameona ingekuwa vyema Tume ikapewa mamlaka mapana zaidi ya kusimamia chaguzi zote zinazohusu maslahi ya taifa, ili kila uchaguzi uwe chini ya wasimamizi huru. Sheria mpya haijapanua wigo huo; bado masuala kama EALA yako nje ya NEC, na hii ni fursa iliyopitwa ya kuimarisha usimamizi chaguzi hizo chini ya mwavuli mmoja.

• Matatizo ya Msingi ya Katiba: Mwisho lakini si uchache, ni kwamba mapungufu mengi yanayolalamikiwa katika sheria mpya yanatokana na Katiba yenyewe ya 1977 ambayo haijafanyiwa mabadiliko makubwa kuhusu mfumo wa uchaguzi. Sheria zimeboreshwa juu juu, lakini kama Katiba inaendelea kutoa, mfano, Rais mamlaka makubwa kwenye Tume na kuzuia mgombea binafsi, basi sheria haziwezi kwenda kinyume. Kwa hiyo, bado kuna wito wa kufanyika Mageuzi ya Katiba ili kufungua kabisa mfumo wa siasa (kuidhinisha mgombea binafsi, kuweka ukomo wa madaraka ya Rais kwenye uchaguzi, kuruhusu changamoto za matokeo ya urais mahakamani, n.k.). Bila mabadiliko ya Katiba, sheria mpya zinaweza zisifikie kikomo katika kutatua matatizo ya msingi ya uchaguzi.

Maswali Yanayoulizwa Mara kwa Mara:

Swali 1: Nini sifa za mtu kujiandikisha kuwa mpiga kura?
Jibu: Lazima uwe raia wa Tanzania mwenye umri wa miaka 18 au zaidi. Pia unapaswa kuwa na akili timamu na uwe umesajiliwa kwenye kitambulisho cha taifa au kitambulisho cha uraia kinachotambulika ili kuthibitisha wewe ni raia. Ukikidhi haya, unaweza kuandikishwa bila tatizo.

Swali 2: Nikihama kutoka jimbo nilikojiandikisha, nawezaje kuhamisha usajili wangu?
Jibu: Sheria inaruhusu mpiga kura kubadili kituo au jimbo alipojiandikisha kama amehama makazi. Unapaswa kujitokeza katika kituo kipya kilicho karibu na makazi mapya wakati wa kipindi cha uboreshaji wa daftari. Utajaza fomu za kuhamisha taarifa zako kwenda kituo kipya. Ukifanya hivyo mapema, jina lako litahamishwa na utaweza kupiga kura eneo ulilohamia badala ya la awali.

Swali 3: Itakuwaje kadi yangu ya kupigia kura ikipotea au kuharibika kabla ya uchaguzi?
Jibu: Unachotakiwa kufanya ni kwenda ofisi ya afisa mwandikishaji wa jimbo lako au kituo cha uandikishaji kilicho karibu. Toa taarifa ya kupotea/kuharibika kwa kadi na utaelekezwa utaratibu wa kupata kadi mpya au ya muda. Ni muhimu kufanya hivi mapema kabla ya siku ya kupiga kura. Sheria inaelekeza utolewaji wa tamko la kupotea kwa kadi na mchakato wa kupata nyingine.

Swali 4: Naweza kugombea kama mgombea huru (bila kupitia chama chochote)?
Jibu: Hapana. Sheria za uchaguzi za 2024 bado zinamtaka mgombea yeyote wa nafasi ya udiwani, ubunge au urais awe ametambulishwa na chama cha siasa kilichosajiliwa. Mgombea binafsi (huru) hairuhusiwi. Ili kugombea, lazima uwe mwanachama wa chama na upate baraka za chama chako. Hili limekuwa suala la mjadala, lakini hadi Katiba na sheria zitakaporekebishwa kuruhusu wagombea huru, hakuna nafasi hiyo kisheria.

Swali 5: Wanawake wamewezeshwaje katika sheria mpya za uchaguzi?
Jibu: Kuna hatua kadhaa zimechukuliwa: Kwanza, vyama vya siasa vinatakiwa kuwa na sera za jinsia na ujumuishi ili kuhakikisha wanawake wanapata fursa zaidi ndani ya vyama (kushika nafasi za uongozi wa chama, kugombea, n.k.). Pili, sheria imeweka adhabu dhidi ya mtu yeyote atakayefanya vitendo vya unyanyasaji wa kijinsia dhidi ya mgombea wakati wa uchaguzi – hii inalenga kuwalinda wanawake (na hata wanaume) dhidi ya vitisho, matusi au vurugu zinazolenga jinsia zao. Tatu, utaratibu wa viti maalum vya wanawake bado upo kama ulivyokuwa: baada ya uchaguzi, vyama vitapata nafasi za wabunge wanawake wa viti maalum kulingana na uwiano wa viti vya ubunge walivyopata Bungeni. Hivyo bado kunahakikishwa angalau 30% ya wabunge ni wanawake, sambamba na jitihada za kuwahamasisha wanawake wengi zaidi wagombee majimboni.

Swali 6: Kama nimeshuhudia udanganyifu au uvunjwaji wa sheria katika uchaguzi, nifanye nini?

Jibu: Inategemea ni kwenye hatua ipi na aina gani ya uvunjifu:

- Kabla au wakati wa kupiga kura: Toa taarifa mara moja kwa Msimamizi wa Kituo au polisi aliyepo kituoni. Kama ni suala la rushwa au kampeni kinyume na maadili, pia unaweza kuwasiliana na wasimamizi wa juu wa uchaguzi ngazi ya jimbo au Tume moja kwa moja kupitia mawakala wa chama chako.

- Baada ya matokeo: Kama wewe ni mgombea au wakala wake na una ushahidi wa udanganyifu ulioathiri matokeo (kwa ubunge au udiwani), unaweza kufungua shauri la uchaguzi mahakamani kupinga matokeo ndani ya siku 30 tangu matokeo kutangazwa rasmi. Mahakama Kuu itasikiliza malalamiko hayo kwa uchaguzi wa ubunge, na Mahakama ya Wilaya au Hakimu Mkazi kwa udiwani, na kutoa uamuzi. Muhimu ni kuwa na vielelezo, ndiyo maana nakala za fomu za matokeo ni muhimu sana kwa mawakala kuonyesha ushahidi wa tofauti kama zipo. Kwa uchaguzi wa Rais, kwa bahati mbaya haki ya kisheria ya kupinga matokeo haipo; malalamiko ya aina hiyo yangehitaji mjadala mpana wa kikatiba.
- Waangalizi wa uchaguzi na mashirika huru pia yanapokea ripoti za wananchi, hivyo unaweza kuripoti kwao vilevile ili yajumlishwe kwenye taarifa zao zitakazosaidia marekebisho ya baadaye.

Swali 7: Je, waangalizi wa uchaguzi wapo huru na wana jukumu gani?

Jibu: Ndiyo, waangalizi wa uchaguzi ni huru. Kuna waangalizi wa ndani (kutoka mashirika ya ndani kama AZAKI, vyuo vikuu, taasisi za kidini) na waangalizi wa kimataifa (kutoka Umoja wa Afrika, Jumuiya ya Madola, n.k.). Wote lazima wasajiliwe na Tume Huru ya Uchaguzi ili wapate vitambulisho na ruhusa ya kufika vituoni. Jukumu lao ni kufuatilia mchakato mzima, kuanzia kampeni, upigaji kura, kuhesabu kura – na kuangalia kama taratibu zinazingatiwa. Mwisho wa uchaguzi, huandika ripoti inayobainisha mambo yaliyokwenda vyema na mapungufu waliyoyaona, pamoja na mapendekezo ya maboresho. Ripoti za waangalizi husaidia sana katika kuboresha chaguzi zijazo na wakati mwingine kutoa shinikizo la kimataifa ili changamoto zirekebishwe. Kwa mfano, kama waangalizi wengi wanasema "kura za vituo fulani hazikuhesabiwa kwa uwazi", Tume itawajibika kutoa ufafanuzi au kurekebisha hali hiyo baadaye.

Swali 8: Je, waangalizi wa uchaguzi wanaruhusiwa kupiga kura katika maeneo wanayoangalia uchaguzi?

Jibu: Ndiyo, mwangalizi wa uchaguzi ambaye ni raia wa Tanzania na amejiandikisha katika daftari la kudumu la wapiga kura, anaruhusiswa kupiga kura kumchagua Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania mahali popote atakapokuepo siku ya kupiga kura, endapo kituo husika anapofanya uangalizi sio kituo ambacho alijiandikisha hapo awali. Lakini mwangalizi hataweza kupiga kura ya Mbunge au Diwani wa eneo husika endapo sio mkazi wa Jimbo au Kata husika, kwa sababu Mbunge au Diwani ni Mwakilishi mahsusi wa wakazi wa Jimbo au Kata husika.

Swali 9: Je, Kadi ya Mpiga Kura inadumu kwa muda gani

Jibu: Kadi ya Mpiga Kura ni ya Kudumu, na huhuishwa kila mara ambapo Tume Huru ya Taifa ya Uchaguzi hufanya zoezi la kuandikisha na kuhuisha taarifa za Wapiga kura katika daftari la kudumu la wapiga kura kwa mujibu wa Sheria. Mpiga kura ana haki ya kuhuisha taarifa za mpiga kura endapo kadi yake imepotea, amehama eneo (kituo, kata, Jimbo) alipojiandikisha awali kama mpiga kura na mkazi wa eneo husika.